

Hitzum in de middeleeuwen

Een nieuwe website is natuurlijk ook een mooie gelegenheid om weer eens in de roemruchte geschiedenis van ons dorp te duiken. Eén van de kaarten die ik onlangs op het internet tegenkwam genaamd De Heerlijkheid Friesland is in 1680 gemaakt en toont ons dorpje met daarnaast de stinsen van Roorda en Gratinga en het Ludingaklooster. Uit de middeleeuwse periode zijn een aantal wetenswaardigheden bewaard gebleven.

Allereerst ons dorp zelf... Uit de middeleeuwse periode is behalve een vermelding op allerlei kaarten weinig op schrift bewaard gebleven. Tussen de pastorie van Hitzum en het bisdom Utrecht heeft wel een beperkte briefwisseling plaats gevonden waar nog iets van terug te vinden is. Het gaat hier met name over klachten die de pastoor van Hitzum heeft, over de leef- en handelswijze van de kloosterlingen van het nabijgelegen Ludingakerk te Koetille. Hierover straks meer.

De geschiedenis en de verhalen over het klooster geven een mooi en verrassend beeld van onze regio tijdens deze donkere periode.

Oude kaarten

Hoe later hoe gedetailleerder, maar de echt oude kaarten geven nog veel informatie over lang verdwenen eilanden, bossen en dorpen in het Wadden- en IJsselmeergebied. Door de vele zware overstromingen veranderde alles voortdurend.

De kerk van Hitzum

In eerste instantie een katholieke kerk en waarschijnlijk gewijd aan de heilige Gertrud.

De tegenhanger van de godin Isis en vooral beschermvrouw van de oogst en de opslag van levensmiddelen. Daarom vaak afgebeeld met muizen of een kat die muizen verjaagd.

Het Ludingaklooster

In het gehucht LUDINGAKERK bij Midlum, Harlingen, stond een klooster van de orde van der Reguliere Kanunniken, dat in het jaar 1157 gesticht was. Eerst was het slechts eene kapel, doch naderhand werd er een prachtig klooster met eene kerk gesticht. Die van het geslacht Ludinga, vroeger in Friesland bekend en beroemd, waren er de stichters van; onder hen wordt voornamelijk genoemd een Eilwerd Ludinga. Godefridus van Renen, de acht en twintigste Bisschop van Utrecht, bezorgde het nieuwe klooster Ludingakerk eenen Overste, te weten zekeren Wigbolt, een Fries, beroemd wegens zijne heiligheid en deugd, als ook wegens het doen van wonderen. De Bisschop gaf aan het klooster tevens de helft van de inkomsten der kerk van Minnertsga. Wigbold was alzoo de eerste Abt van Ludingakerk, welk klooster zeer spoedig in magt en rijkdom, alsmede in weelde en darterheid toenam, zoodat de zedelijkheid des kloosters niet zeer kan geroemd worden. De konventen Anjum, Achlum, Schilwerd en Oegeklooster waren hun bestaan aan Ludingakerk verschuldigd. Dit klooster bekwam vele landerijen op Texel, en Willem II, Roomsche Koning, begiftigde het met geheel Vlieland, waardoor het weldra een der vermogendste in Friesland werd.

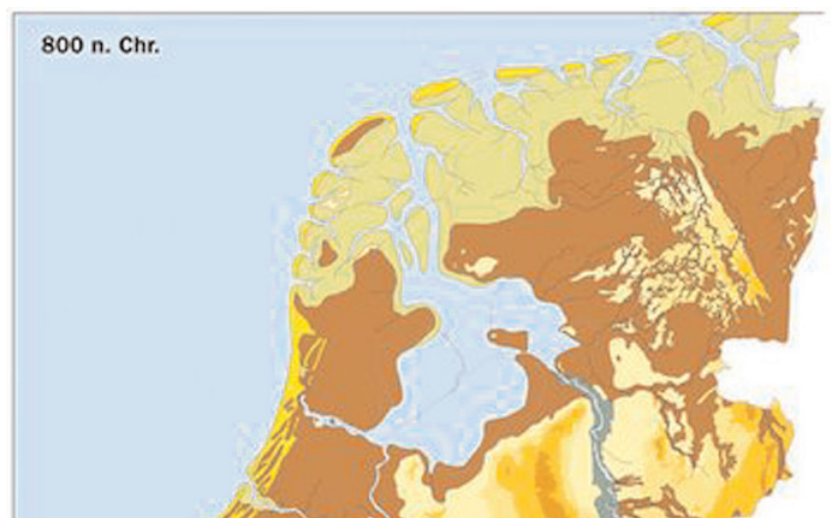
De Abt Gerbrand bevestigde ook Lambertus als eersten Proost van Lidlum. Men wil, dat tijdens de gift van Vlieland aan Ludingakerk, dit eiland nog aan Terschelling verbonden was. Zeker is het, dat de Wadden en een groot deel der Zuiderzee toen nog land waren, hier en daar met slinken, laagten en moerassen doorsneden. Ook waren de dorpen Wester-Bierum en Dijkshorne (sinds eeuwen in de zee bedolven) nog aanwezig. Het is evenwel geloofbaar, dat de vreeselijke waterfloeden in 1170, 1172, 1174, 1176, 1177, 1200, 1212, de oude Vlietstroom aanmerkelijk verwijdd hebben; inzonderheid heeft de zware vloed, die op den 1 November 1170 plaats had, een groot deel der lage landen tusschen Stavoren, Medemblik en Texel, in eene ondiepe zee veranderd; blijvende echter nog de noord- en noordwestkant van Friesland meer of min onbeschadigd. Op Texel hadden de Abten van Ludingakerk een uithof en, zoo als gezegd, vele landerijen; zoo om deze landen te bewerken, als tot andere einden, trokken de konversen van het klooster dikwijls naar de kusten der Noordzee, waarvan de afstand nog al aanmerkelijk was. Dit deed de Abt besluiten, om eene gracht of vaart te graven van Almenum naar Texel en Vlieland, waartoe de Monniken van Ludingakerk, geholpen door de inwoners van het dorp Dijkshorne, gebruikt werden. Door deze gracht had Ludingakerk eene meer geregelde gemeenschap met de onderhoorige landen op Vlieland en Texel; ook diende deze gracht, zoo men wil, ter afleiding van het zeewater van de kloosterlanden, op die eilanden gelegen. Deze gracht of vaart heeft aanleiding gegeven, dat de Noordzee eenen grooten invloed bekwam op de aldaar gelegene en meest lage landen, die nu den bodem der Wadden uitmaken. De verschillende en zware vloeden, die ons land en vooral Friesland in de dertiende en veertiende eeuw teisterden, hebben aan de Zuiderzee en de Wadden die gedaante gegeven, die zij nu vele eeuwen gehad hebben. Ook heeft de zware vloed van 1267 daartoe veel bijgedragen. Ten minste is het zeker, dat de zee tusschen Stavoren en Enkhuizen tusschen de jaren 1250 en 1400 aanmerkelijk verwijdd is.

Men droeg dikwijls aanzienlijke landerijen op aan de kloosters alleen of althans grootendeels, om van het zware onderhoud der zeedijken bevrijd te worden. Zoo droegen die van Mantgum, vele landerijen over aan Olde-Klooster, waar de kloosterlingen in 1203 eene kerk stichtten. Boyum begaf zich grootendeels onder Lidlum, en te Weidum gaven vele landeigenaars, wien het dijksonderhoud te moeijelijk viel, aanzienlijke landerijen aan Ludingakerk, alwaar de kloosterlingen, na de verzorging der zeedijken en het bouwen van eene stins of slot, ook nog, met behulp van eenen Edelman, met name Viglius Hania of Haniama, die aldaar woonde, eene kerk stichtten. De stins te Weidum werd een uithof of buitenplaats van Ludingakerk, alwaar ook een aantal Monniken en Konversen hun verblijf hielden, om de aangewonnen landen, onder opzicht en in naam van den Abt, te bezaaijen en te beweiden; doch een twist met den Edelman Dekama, Heer van Jellum, deed Ludingakerk alle goederen te Weidum en ook de stins verliezen. De Abt van Ludingakerk, met name Alardus of Alhardt, heeft met de Gratinga's de stins van Tako Harliga, staande tusschen Almenum en Dijkshorn, ingenomen en ten gronde toe geslecht, waarbij Harliga, die getrouwd was met eene dochter van Sakser van Harns, sneuvelde.

In 1237 vernielde een geweldige storm en watervloed de stins van Ludingakerk, staande tusschen Dijkshorne en Texel, terwijl er mede eene groote hoeveelheid landerijen, aan het klooster toebehoorende, in zee veranderd werd.

In 1246 schonk Sicco Sjaardema, achtste Potestaat van Friesland, dat gedeelte van Texel, hetwelk toen nog aan Friesland behoorde, aan den Abt van Ludingakerk, Alardus en zijne nakomelingen, gelijk dit klooster dat eiland bezeten heeft tot den tijd, wanneer het hun door de Graven van Holland gewelddadigerhand ontnomen is. Indien het waar is, dat de dorpen Westerbierum en Dijkshorne door den geweldigen watervloed van 1287 vergaan zijn, dan heeft ook gewis Ludingakerk toen een groot verlies aan landerijen geleden, alzoo het klooster in en om die dorpen vele eigendommen bezat. Onder alle deze omstandigheden van aanwinst en verlies, bleef Ludingakerk zijn invloed op vele zaken en personen behouden.

De zedelijkheid en de godsdienst der Monniken namen evenwel zoo zeer af, dat deze meer lust in oorlogen, dan in godsdienstige werken hadden.

De strijd met Oldeklooster

Het was een ruwe periode waar in er regelmatig oorlogjes uitgevochten werden. Ook tussen kloosters onderling. Toen in 1420 de abt van het Ludingaklooster en de abt van het Oldeklooster bij Hartwerd (bij Bolsward) allebei weggeroepen waren om de vredesonderhandelingen te Groningen bij te wonen ontstond er zo'n conflict.

De monniken van Oldeklooster onder Hartwerd waren boven alles berucht door hun oorlogszuchtig gedrag en uitpattingen. Zij namen tijdens de afwezigheid van de abt de kans waar en begaven zich gewapend naar het klooster Ludingakerk. In de vroege morgen overvielen zij het klooster, overweldigden de poorten en waren er zeker meester van geworden, zo niet de edelen Sikke Nyenhuis van Wijnaldum, Sikke Gratinga, Gale Hania en Liaukema van Sexbierum ter afdoening en regeling van zaken, buiten weten der aanvallers, in het convent aanwezig waren.

Zij schoten de kloosterlingen te hulp en dreven de monniken van Oldeklooster op de vlucht. De vervolging werd over Achlum naar Arum voortgezet, waar de vluchtelingen weer moed vatten en bleven staan. Er ontstond een hevig en bloedig gevecht dat enige slachtoffers eiste en in het nadeel van de kloosterlingen afliep.

Tijdens de genezing van de gewonde edelen bleven de Oldekloosterlingen wrokken maar ook die van Ludingakerk vonden de afloop onbevredigend. Zij kozen 50 van de ruwste en sterkste monniken uit en togen naar Oldeklooster om wraak te nemen.

Zodra hunnen wonden genezen waren, begaven zij zich gewapend en door vijftig Ludingakerkster-Konversen gesterkt, naar Oldeklooster om het te bemagtigen. Dit gelukte hun niet; zij moesten zich met het gevangen nemen van twee Monniken en het verbranden van een paar huizen vergenoegen, waarna zij naar Ludingakerk terugkeerden en de beide gevangen Monniken voor de poort dood sloegen en daarna aan eenen boom ophingen.

In de twisten tusschen de Edelen, die Friesland in de dertiende en veertiende eeuw zoo geweldig beroerden, namen de kloosterlingen van Ludingakerk, die tot de partij der Schieringers behoorden, mede een werkzaam aandeel. De godsdienstoefeningen, welke zij, volgens den regel hunnen orde, verplicht waren te verrigten, werden verzuimd en liever oorloogden zij, dan de missen te bedienen en hunne getijdeboeken te lezen. Bij de omliggende Geestelijken stonden de Konversen van Ludingakerk dan ook zeer ter kwader naam, wegens de ongebondenheid van hun leven en den moedwil, welke zij gedurig pleegden. Het gevolg hiervan was, dat de Pastoors van Franeker, Harlingen en Hitzum, hierover aan de Edellieden ernstig klaagden, en in 1443 werd Ludingakerk, dat nu den zeven en twintigsten Abt had, tot eene proosdij vernederd, voerende de volgende Oversten des kloosters, den naam van prior. DE Monniken werden beteugeld in hun ongebonden leven, en op straf verplicht, om de kloostertucht te eerbiedigen en de godsdienstige oefeningen gezet waar te nemen. Deze hervorming van dit klooster geschiedde door Kapittelbeeren van het klooster St. Agnes te Windesheim, in Overijssel gelegen, en ten overstaan van de Edelen Sikke Sjaerda, Douwe Aylva, Epe te Kee, Douwe Homminga, Douwe Oedzinga te Kimswerd, Rienck Ukkesen en Tjaerd Tjaerda.

Omstreeks dezen tijd kregen de Monniken van Ludingakerk verschil met die van Oldeklooster, over de graven in de gerechtigheid van de zijkte Makkum. Dit verschil dreigde tot eenen openbaren oorlog te zullen overslaan; doch de vrome Abt van Oldeklooster, Ulbodus Tienstra en eenige Edelen legden het verschil bij.

In 1516, tijden de Geldersche en Saksische onlusten in Friesland, was Ludingakerk, even als andere kloosters en dorpen, meermalen een tooneel van onrust en verwoesting, naardien de Gelderschen er menigmaal hun garnizoenen hielden, en de Monniken alsdan genoodzaakt waren zich elders, waar zij het best konden, van het noodige voorzien. Daardoor ging ook dit klooster te gronde.

Beurtelings hadden de Geldersche en Saksische soldaten het zooverre vernield, dat er slechts de kerk en nog een gebouw was blijven staan, waarna de Saksischgezinde Franekers ook dit laatste gedeelte verbrandden, en Crombach, Drost te Harlingen, liet van de bouwvallen de steenen wegvooeren om den toren te bouwen, welke bij het kasteel (thans de Westerkerk) te Harlingen heeft gestaan, op welken toren in 1566 de Edele Friezen Sjoerd van Beyma en Hartman van galama gevangen werden gezet. Ludingakerk heeft dus van 1167 tot 1556, juist 359 jaren bestaan.

Voorbeeld van een middeleeuws klooster.

De Friese adel van Hitzum

De namen van Roorda en Gratinga vinden we op de oude kaarten. Later Rienck Hemmema die door het bijhouden van zijn boekhouding tot op de dag van vandaag bekend gebleven is. Waar de Stinzen van deze edelen gestaan hebben is niet helemaal bekend.

De prachtige authentieke boerderij aan de noordkant van Hitzum draagt in elk geval nog de naam Roordastate. De Friese ridder Roorda nam deel aan de kruistochten en verwierf het recht om na een gedurfde aanval in het heilige land, waarbij hij een tegenstander onthoofde, een afgehakte hoofd in zijn wapen af te beelden.

Hoe woonden deze edelen?
De Schierstins te Veenwouden geeft een goede indruk.

Upcke van Burmania stelt in 1580 een groot boekwerk samen over de Friese adel, waarin hij uiteraard ook de banden van zijn familie met Hitzum vermeld. Dit boekwerk is als pdf beschikbaar. Ook is een Friese verhandeling over de lokatie van de boerderij van Rienck Hemmema als pdf beschikbaar.

Februari 2011 Pieter Gerbenzon